

21.12.

GLEDALIŠKI LIST

SLOVENSKEGA NARODNEGA GLEDALIŠČA V LJUBLJANI

★ 1945-46

DRAMA

7

MIRA PUCOVA:
SVET BREZ SOVRAŠTVA

Prem. 21. 12. 1945

DRAMA V TREH DEJANJIH — SPISALA MIRA PUCOVA

Svet brez sovraštva

Inscenacija: ing. arh. *Bojan Stupica*

Režija: *Slavko Jan*

Špelca	Sava Severjeva
Marija	Vida Juvanova
Svetelovka, njena tašča	Marija Vera
Mima	Mira Danilova
Dr. Silva Premk	Marija Nablocka
Rozka	Mila Kačičeva
Kolonelovka	Ivanka Mežanova
Mojškerca	Polenca Juvanova
Vodja v policijskih zaporih	Josip Plut
Stražnik 1	Nače Simončič
Stražnik 2	Janez Albreht
Agent politične policije	Hinko Košak

Godi se za časa nemške okupacije v ljubljanskih policijskih zaporih.

Kostume je po načrtih Dagmar Kačerjeve izdelala gledališka

krojačnica pod vodstvom Živke Jančeve.

GLEDALIŠKI LIST

SLOVENSKEGA NARODNEGA GLEDALIŠČA

1945-46

DRAMA

Štev. 7

Avtorica o svojem delu

Snov za svojo dramo sem našla tam, kjer se drama dogaja — v zaporu. Tam sem spoznala matere, ki so jim otroka odtrgali od prsi, matere, ki so pričakovale rojstvo otroka v ječi, matere partizanov, matere, ki niso vedele, ali so jim otroci živi ali mrtvi, in matere, ki so kakor Rozka v moji drami dobro vedele, da nikoli več ne bodo uzrle svojega otroka. Svoj višek je divjanje »politične policije« doseglo v začetku letošnjega leta — bilo je, kakor da se gnusna pošastna žival zvija v poslednjih krčih in še v smrtnem boju bije in tolče in grize okoli sebe, samo da bi jih poleg nje poginilo čim več. Težko bi bilo popisati vso grozo nočnih zasliševanj na policiji. V tistem peklu sovraštva se oprimeš kakor rešilne bilke misli, da se kaj takega nikoli več ne bo dogajalo, ker naša pot ne pelje v sovraštvo ampak k ljubezni do človeka in razumevanju. V takih strašnih nočeh začutiš, kako zelo je človeštvu potreben »svet brez sovraštva...« Takrat je v zaporu med nami krožila pesem, ki jo je Neda Gerziničeva spesnila po vseh tistih nečloveških mukah, ki jih je morala prestajati, svesta si, da jo bodo prej ali slej pobili, kakor so ji neprestano grozili. Spominjam se zadnjega verza

»... tedaj pokažemo ljudem te sive hiše,
da boljši tisti je, ki maščevanje izbriše!«

Zamislila sem se. Da je mogla Neda, po vsem prestanem trpljenju,

napisati kaj takega! Da, prav Neda, ki so jo toliko mučili, je imela pravico izreči te besede, imela je pravico na »svet brez sovraštva«, me druge te pravice morda še nismo imele. In potem je bila tam še Špelca, tako pogumna, tako polna razumevanja. Tudi njo so

Mira Pucova

nečloveško mučili. Ali smejala se je temu. Verjela je v novi svet. Pobili so tudi njo, ko je bila svoboda že na pragu.

V zaporu, sredi sovraštva in nasilja, mi je postalo jasno, kaj pomenijo besede: »Imejmo se radi, ljudje, čeprav je včasih težko!«, ki jih pravi Špelca. Njenemu in Nedinemu spominu in spominu mater, ki so trpele v ječi, sem napisala to dramo.

Mira Pucova,

Mira Pucova: Svet brez sovraštva

Špelca: Lahko je umreti, če veruješ. Saj je nekaj svetlega pred nami. Naš končni cilj. Svet, v katerem ljudje ne bodo poznali sebičnosti in samoljubja tako kakor danes. Svet brez sovraštva.

Mima: Ali ta svet ne živi samo v tvojem srcu, Špelca? Nam drugim je še daleč, nedosegljiv kakor fata morgana. —

Danes se ne zdi več nedosegljiv. Odkar se je zvalila z nas pošastna mora, ki nas je tlačila dolga štiri leta, stojimo na njegovi meji in gledamo vanj kakor Mojzes v obljubljeni deželo. Resda ga še zatemnjujejo sence iz sveta sovraštva, ki ga imamo za seboj; preblizu nam je še; rane, ki nam jih je zadal, še krvavijo, prehudo še peče spomin. A rane se bodo zacelile, spomini ublažili. Pogoji za to so ustvarjeni. »Nobena solza ni bila zaman prelita, nihče ni dal življenja zaman« (Špelca, 3. dej.). Močni kládivarji, ki so z junaškim samožrtvovanjem razbili trdnjavo zlobe in nasilja, so kládiva odložili in vzeli v roko posodo z balzanom. Dobri zdravniki so, kakor so bili dobri kládivarji. Že se zapirajo zunanje rane pod njih spretnimi rokami. Poleg njih pa vstajajo zdravniki za duha in čedalje več jih bo, ki bodo z duhovnimi leki pomagali našemu človeku, da bo zopet postal človek v besede plemenitem pomenu, da bo naposled našel do svoje podobe.

Tak koren lečen nam je dala Mira Pucova s svojim Svetom brez sovraštva. Delo stoji še povsem v svetu groze in strahu in je nastalo v času, ko je v slovstvenem ustvarjanju naravno prevladovala tendenca in propaganda; vendar ima tehtne priznake literarne umetnine z etičnim jedrom, ki mu daje trajno vrednost.

Osem ženskih, različne starosti, različnih stanov in izobrazbenih stopenj v ječi, kamor jih je namêla burja okupatorske nasilnosti. Avtorica je sama okusila strahote medvojnih zaporov pa nam po resničnih modelih v treh kratkih, dramatski večje zapletenih in razpletenih dejanjih prikazuje ta mali zaključeni svet s tako živo plastiko in prepričljivostjo, da slišimo med golimi stenami tesne celice, kako šumi tok velikega časa mimo nas.

Skupina pripornic se po važnosti za dinamiko dejanja deli v dve četvorici: prva nosi zgradbo (Špelca, Svetelovka, Mima, Marija), druga rabi, rekel bi, prvi za folijo. Osrednja oseba v prvi četvorki je »dobri duh« med tovarišicami, Špelca, človeško in idejno najbolj izdelani značaj v igri, altruistična protivna utež proti egocentrično usmerjeni Svetelovki, trdi, sebični naravi brez globljega razumevanja za daljnosežnost dogajanj v svetu, ženi, ki se samodovoljno sonči v žarkih svojih »zaslug«.

Špelca, v bistvu mehka duša z liričnim občutjem, zraste v razvoju dejanja v močno osebnost velikega formata, dosledno in neuklonljivo v svoji zgrajenosti. Zaprli so jo, ker sumijo, da je ustrelila okupatorskega agenta Baumanna; ve, kaj jo čaka: če je ne bodo obsodili javno, bo ustreljena »na begu« ali pa se bo »sama obesila«, kakor je policija rada delala s priporniki, če jim ni mogla dokazati krivde in se je naveličala mučenja. In vendar, kak sončen otrok je Špelca po svoji dobroti in vedrem optimizmu! Po svoji veri v ljubezen in pravico, ki bo kljub strahotnim zablodam pravkar minulih časov naposled vendarle zmagala in rešila človeštvo! Res je ubila agenta, a ne iz krvoločnosti ali iz maščevanja, temveč iz gnusa do nasilja. Ker nasilje ponižuje dostojanstvo v človeku; ker ponižuje tistega, ki silo trpi, a tudi onega, ki jo dela! In »najbolj se maščuje tisti, ki hudega ne vrača s hudim«. Toda ali Špelca ni vrnila hudega s hudim, ko je ubila človeka? Ne, storila mu je celo dobro, ker je utrnila z njim vse, kar je bilo v njem strašnega in zlobnega! »Poslušai, Špelca«, pravi sama sebi, »rada imej ljudi, čeprav je včasih težko!« Špelca ne pridiguje ljubezni. Špelca ljubezen živi. Sama mora na duši in na telesu prenašati človeško zverstvo, pa ne izgubi vere v človeka! Zato ji verjamemo. Verjamemo njenemu prepričanju, da bo konec nasilstvu na svetu, kadar bosta izginili gonilni sili sovraštva, sebičnosti in samoljubje; kadar bo vsak posameznik »pozabil nase in bo samo še eden izmed mnogih in bodo ti mnogi zmagali ... kadar bomo vsi eno samo morje!«

Mima je po ideološki zrelosti in trdnosti značaja podobna Špelci — saj ji zdrobe členke na prstih, da bi izsilili iz nje priznanje, pa se ne vda, — a do višin Špelčine človeškosti se ne povzpne.

Prav tako tudi Marija ne, trpeča mati, ki izda moža iz ljubezni do otroka, ker se boji, da ji ga bodo umorili. Vendar nam je človeško blizu, orisana s pretresljivo neposrednostjo. Njen greh je opravičljiv, zlasti ko z izdajo možu ne škoduje, in žena zbuja sočutje, ker jo odvedejo s transportom v Nemčijo, otroka pa mora prepustiti usodi.

Ob kratkem: drama, kakor je že po svojem naslovu na videz utopistična, po svoji ideji in izgradbi pomeni kvalitetno delo, in človek doživi že ob samem branju nekaj kakor aristotelsko katarzo.

Anton Sovrè.

JANKO RAKUŠA

Od 15. maja 1901 do 10. februarja 1945 je trajala življenjska pot gledališkega umetnika Janka Rakuše, svetla in poštena življenjska pot, ki se je začela v revni, leseni bajti slovenskega viničarja in je šla prek naših prvih gledaliških odrov, a se je zimskega popoldne končala na vrvi drevesa v Remetincu, majhni vasi onstran savskega mostu v Zagrebu. To je bila življenjska pot mučenca, umetnika in borca za lepši, pravičnejši in bolj človeški svet, polna skušenj in težav, pa tudi življenjske radosti, kakršno je Janko Rakuša našel v umetnosti, v velikem znanju, v boju in v intimnem krogu nekaj svojih pristnih prijateljev, ki so ga dobro poznali, ljubili in spoštovali kot umetnika, kot tovariša in kot človeka. To svojo življenjsko pot je Janko Rakuša dokončal s svojo mučeniško smrtjo kot žrtev fašistično-ustaškega zverstva.

Kakor toliko slovenskih umetnikov je izšel tudi Janko Rakuša iz Prekije, iz ene najlepših, a hkrati najrevnejših pokrajin Slovenije, ki je dala našemu narodu mnogo mož, javnih kulturnih delavcev. Od ondod izhaja učenjak Miklošič, od ondod izvirajo mnogi

slovenski književniki, kakor Ksaver Meško, Ivan Vuk, Božidar Borko, Bratko Kreft, Edvard Kocbek, od ondod je izšel tudi Janko Rakuša hkrati z menoj. Rodil se je v Mihalovcih nedaleč od Ormoža. Leta in leta sva bila najintimnejša prijatelja. Izkazalo se je celo, da je v detinstvu kot siromašen vaški pastir, zapuščen in reven otrok, nezakonski in brez staršev, pasel krave poleg vinograda, ki je v njem moj ded bil viničar. In ko so mu nekoč ušle v vinograd in tam napravile škodo, je revež dobil od mojega pok. deda dobršno porcijo po zadnji plati; tega se je vedno živo spominjal s tistim svojim dobrodušnim in vzvišenim smehljajem, ki se z njim sploh spominjamo dogodkov iz zgodnjega detinstva in mladosti.

Žalostna so bila otroška leta in mladost Janka Rakuše.

Kot nezakonski otrok očeta sploh ni poznal, a matere se je komaj spominjal. Bila je sirota, viničarka, ki je za pičlo mezdo kopala po tujih vinogradih Prlekije. Umrla je nezadostno hranjena in od težkega dela izmučena, ko je imel tri leta. Ostal je brez nič in sam samcat na tem svetu; in s tremi leti je postal tako imenovani občinski otrok. Vzel ga je k sebi siromak, da bi mu pasel krave. Ko je dorastel, so ga poslali v šolo in tu je učitelj takoj zapazil njegovo bistrost in nadarjenost. Svetoval je skrbnikoma, naj ga pošljeta v gimnazijo, da bi se naprej šolal. Pa sama sta bila tako revna, da sta komaj životarila. Zato sta mu učitelj in župnik omogočila, da je nadaljeval šolanje kot gojenec semenišča. Najprej je bil nekaj časa učenec samostana v Veržēju, potem pa v škofijskem dijaškem internatu v Mariboru; od tod je prišel celó v ljubljansko semenišče in tu ostajal tudi med počitnicami, ker ni imel kam iti. Tudi njegova skrbnika sta pomrla. Tako ni imel nikjer nikogar, bil je na tem svetu drugič čisto sam, brez topline, ki je potrebna vsakemu človeku, zlasti v njegovi mladosti. Bilo je to detinstvo brez detinstva, mladost brez mladosti.

Ni čutil nagnjenja do duhovniškega poklica, na tudi lagati ni mogel. Imel je za bolj častno, da rajši pobegne iz semenišča, ko se je bilo treba zaobljubiti, čeprav je veliko trpel zaradi tega bega. Bolelo ga je, da bodo to njegovo dejanje razlagali kot nehvaležnost tistim, ki so ga sedem let vzdrževali v semenišču. Ker je čutil nag-

njenje do gledališča, se je obrnil na takratnega režiserja in igralca Rada Pregarca s pristržno prošnjo, da ga sprejme med igralce. To je ta dobri človek tudi storil ter mu postal prvi učitelj na novi življenjski poti; ohranil mu je svoje prijateljstvo celih 25 let, prav

Janko Rakuša

do današnjega dne, ko Janka Rakuše ni več med nami in ko njegov nekdanji učitelj in prijatelj Rado Pregarc živetari — star, bolan in pozabljen — v najtežjih gmotnih razmerah v Zagrebu.

Tako se je začelo umetniško delovanje Janka Rakuše. Na Glasbeni Matici v Ljubljani je dve leti obiskoval igralsko šolo. Potem

je bil angažiran v ljubljanski Drami, a po dveh letih je odšel v Sarajevo h tamkajšnjemu gledališču, od ondod po dveletnem delovanju v Osijek, kjer je ostal pri gledališču celih osem let. Kot gledališki umetnik je deloval dve leti v Mariboru in dve v Beogradu, a od 1934 je bil član zagrebske Drame. Tu je dal svoje najzrelejšje umetniške stvaritve, ki so ostale nepozabne: kot Smerdjakov v Bratih Karamazovih in kot Razkoljnikov v Zločinu in kazni F. M. Dostojevskega, kot Peer Gynt v istoimenski Ibsenovi drami, kot Wurm v Schillerjevi drami Kovarstvo in ljubezen in kot Mefisto v Goethejevem Faustu. V domačem filmu o skladatelju Lisinskem je Janko Rakuša prav tako odigral odlično karakterno vlogo.

Bila sva že intimna prijatelja, ko sem prvič videl Janka Rakušo kot gledališkega umetnika v značilni vlogi na odru. Bilo je 15. aprila 1933 o priliki gostovanja osiješkega gledališča v Varaždinu, ko so dajali Langerjevo Periferijo v režiji A. Vereščagina; v njej je Janko Rakuša igral vlogo vagabunda Francija, ki nad vse ljubi prostitutko Ano in jo na koncu ubije. To je bila tudi ena izmed tistih nepozabnih stvaritev, s katero se je pokazal kot velik umetnik. Od tega dne je najino prijateljstvo postalo še bolj pristno in takšno je ostalo do zadnjega najinega srečanja, nekoliko tednov, preden so ga ujeli oziroma pred njegovo mučeniško smrtjo.

Kakšna razlika med igralcem Jankom Rakušo na odru in človekom Jankom Rakušo v njegovem vsakdanjem zasebnem življenju!

Na odru je oblikoval težke karakterne vloge raznih psihopatov in spletkarjev, ljudi z mračnimi in zmedenimi lastnostmi ali pa sarkastične, zlobne, lokave tipe. In vse na njem je ustrezalo oblikovanju teh tipov: njegov malce rezki glas, vitka in elastična postava, porogljiv smehljaj in elegantne, preračunjene kretnje. V zasebnem življenju pa je bil prav za prav zelo preprost kljub svoji veliki kulturi in inteligenci, čustven in nežen, dobrega srca in odkrite duše. Treba ga je bilo videti v njegovem domu kot pozornega in vdanega moža, občutiti ga v njegovem vseskozi vdanem prijateljstvu. Svoji ženi ni bil samo mož, temveč tudi življenjski tovariš, najboljši prijatelj, učitelj in hkrati oče. Za prijatelja bi bil storil vse. Nepo-

zabni mi bodo tisti prizori, ko sem ga gledal na njegovem domu, kako se je nežno igral s kanarčkom, ki je prosto poletaval po sobi, mu sedal na ramo, na roko, na glavo, cvrkutajoč in poljubljač ga s kljunčkom na usta. Ko sem ležal težko bolan v Boki Kotorški, je hotel ta človek odpotovati iz Zagreba tja dol, da bi me obiskal, in komaj sem ga v pismih odvrnil od tega; pristal sem pa, da bi se srečala na mojem povratku iz Boke v Splitu. Tam sva se tudi sešla in tam je pozneje spoznal svojo ženo. Njegova žena po znanju se ni dala pogasiti. Ni poznal žrtve in zapreke, samo da bi prišel do knjige, ki jo je zaželel. Knjige je ljubil nad vse. Bral je v petih tujih jezikih: v angleškem, francoskem, ruskem, nemškem in italijanskem. Zlasti je imel rad rusko in ameriško sodobno književnost, a izmed klasikov Shakespeara in Wilda, ki ga je posebno navdušil v zadnjih dneh njegovega življenja. Od domačih sta mu Cankar in Krleža pomenila največ, kar je bilo doseženo v našem slovstvu. Kot človek je bil zeles odljudne narave in je živel zase. Razen tega je bil šibkega zdravja, dolgo let je trpel zaradi želodčnega čira.

Odkar sem ga spoznal, je bil vedno prepričan levjear, marksist in aktiven v ilegalnem gibanju, ki je zanje dal svoje življenje. Kot aktivist ilegalnega delavskega gibanja se je takoj po nemški okupaciji l. 1941. lotil organizacije narodnoosvobodilnega gibanja. — Policija je izvršila veliko aretacij med člani zagrebskega gledališča in gestapo je sumil, da je Janko Rakuša eden izmed vodij narodnoosvobodilnega gibanja v vrstah umetnikov. Ujeli so ga, odvedli in uklenili v verige, niso pa mogli izsiliti od njega nobenega priznanja; stvarnih dokazov niso imeli in napósled so ga izpustili, da ne bi bilo prevelike blamaže glede na njegov umetniški ugled. To pa Janka Rakušo ni niti najmanj motilo, da ne bi bil takoj nadaljeval z ilegalnim delom proti okupatorju in njegovim ustaškim hlapcem. Pri svojem delu je bil neumoren, brez strahu in vedno discipliniran. Vendar je nazadnje le padel ustašem v roke, ker ga je nekdo izdal. Prav v božični noči so ga odpeljali na Savsko cesto, v najbolj zloglasni ustaški zapor, iz katerega se je redkokdo vrnil. Tam so ga strašno mučili. Z Jankom Rakušo je bil zajet tudi znani zagrebski igralec Dubravko Dujšin in pesnik A. R. Boglić, sedanji tajnik

zagrebške opere. Prijatelji, znanci in posamezni kulturni delavci so poskusili vse, kar so vedeli in mogli, da bi jih rešili. Za Dubravka Dujšina in A. R. Bogliča se jim je tudi posrečilo, toda pri Janku Rakuši je usodna bila okolnost, da je vrhu vsega bil — Slovenec. Ustaši in Nemci mu tega niso mogli odpustiti in 10. februarja t. l. so ga obesili skupaj z 29 tovariši kot talca v zagrebškem predmestju Remetincu onstran savskega mosta. Njegovi nesrečni ženi je le uspelo, da je tajno prišla do njegovega trupla ter ga dala pokopati v vasi Sv. Klare pri Zagrebu. Tam še zdaj počiva.

Na tako tragičen način se je končalo življenje izrazitega gledališkega umetnika, doslednega borca, zelo kulturnega intelektualca in krasnega človeka in tovariša — na način, kakršnega sam nikoli ni pričakoval. Pri najinem zadnjem in dolgem razgovoru je Janko Rakuša govoril s tolikšnim zaupanjem in žarom o našem osvobodjenju, o novih dneh, ki bodo prišli in ki bo v njih tudi on živo sodeloval, ko da mu od nikoder ni pretila smrtna nevarnost, ki smo ji bili vedno izpostavljeni. Tedaj se mu je celo posrečilo, da mi je na mah razblinil mračne slutnje, češ ali ne bo eden izmed naju padel kot žrtev ustaško-fašističnega terorja, preden bo prišlo do ostvaritve naših želja in teženj; on zase vsekakor ni verjel, kar je nekaj tednov zatem prišlo na tako strašen način!

Zverinstvo nad Jankom Rakušo in 29 drugimi tovariši so objavili ustaši javno v svojih listih 13. februarja. Bil je torek, dan karnevala, krvavega karnevala... Tega dne, niso se še dodobra posušile tiskarske črke v listih niti so se v nas mogli poleči prvi vtisi groze zaradi ustaškega umora, ko se je nebo nad Zagrebom razklalo od strašnih detonacij: sledil je najhujši zračni napad na Zagreb v vsej tej vojni. Bombe so treskale, da je vsa zemlja drgetala; bilo je kakor strašen memento ustaškim in fašističnim morilcem, ki so tisto jutro objavili svoj krvavi zločin, izvršen tri dni poprej nad umetnikom, človekom in tovarišem Jankom Rakušo...

Vilko Ivanuša.

Bilo je v Osnabrücku ...

(Nekaj podatkov o gledališki umetnosti v ujetniškem taborišču).

April 1941. leta. Vojni vihar, ki je besnel nad Evropo, je zajel tudi nas. Po 14 dneh neorganiziranega umika odnosno bega, je bila podpisana kapitulacija. Eden izmed pogojev kapitulacije je bil tudi ... celokupno vojno silo bodo odvedli v vojno-ujetniška taborišča bodisi Italije ali pa Nemčije.

Kot v nekaki omotici se je odigravalo. Potovali smo v zaprtih furgonih preko Madžarske, Avstrije v Nemčijo v Westfalijo v Osnabrück. Osnabrück je staro zgodovinsko znano mesto, ležeče na podnožju tevtoburškega lesa s približno 100.000 prebivalci. Kakor v vseh nemških mestih, tako je tudi v Osnabrücku in njegovi bližnji okolici bilo polno vojnih in internacijskih taborišč.

Oflag VI C — Eversheide, to je bilo taborišče jugoslovanskih oficirjev. Tu smo prebili dolga 4 leta muk, stradanja, političnih borb itd.

Približno pol leta smo že bili tam. Strahovita lakota ni dovolila ljudem skoraj niti gibanja, kakor sence, kakor strahovi so se plazili okrog. Telo je skoraj že popolnoma klonilo, ali duh ni popustil, čvrsto je ključeval ter naganjal ljudi na izpremembro, zabavo v tej duševni monotoniji in apatičnosti. Na nekem sestanku je bil stavljen predlog: organizirajmo gledališko grupo. Z vso preostalo energijo smo šli na delo. Prve predstave so se vršile na prostem med barakami, na odru, sestavljenem iz miz. Pozneje nam je uspelo izposlovati od Nemcev, da so nam dodelili v te svrhe neko bivšo tankovsko garažo. Zgradili smo majhen oder z zelo primitivno razsvetljavo vsega par žarnic, a kulise so bile iz papirja. Vse je bilo tako enostavno in grobo, toda vsi smo bili zadovoljni. Glavno, pričelo se je in grupo smo imenovali: »Umetniška grupa Oflag-a VI C«.

Spomladi 1942. leta se je stanje pričelo popravljati. Pričeli so prihajati paketi iz domovine in pa od mednarodnega Rdečega Križa. Kot posledica tega je oživel še bolj kulturno življenje in

tudi politično življenje je vzelo večji razmah. Že pri vstopu Sovjetske Zveze v vojno se je taborišče podelilo v dva tabora. Stran, ki je obsegala dve tretjini ljudi, ki je podpirala akcijo v domovini, se politično in kulturno vzgajala v tem duhu in — reakcija. Reakcija, čeprav številčno mnogo manjša grupa, ali z zaslombo nemških bajonetov, je pričela s terorjem v samem taborišču. Provokacije, pretepi, denunciranje, preganjanje naših najboljših so postali skoraj vsakdanja stvar. Cilj jim je bil popolnoma uničiti naše kulturno življenje ter držati ljudi v neprestani živčni napetosti. Toda dosegli niso ničesar. Trezno ter premišljeno smo nadaljevali naše začetno delo. V raznih bolj ali manj razburljivih trenutkih se je življenje razvijalo naprej.

Ko je bila naša »Umetniška grupa« kakor tudi sploh kulturno življenje v polnem razvoju, je hotela reakcija skupaj z Nemci z enim udarcem uničiti vsak nadaljni napredek. To je bilo 15. junija 1943. leta. Tega dne so preko 600 naših najboljših tovarišev zaprli v nove žice s stražo, napravili so torej taborišče v taborišču. Osupnil nas je postopek ali ni nas zmedel. Podprl nas je še slučajni prihod naših novih tovarišev iz Hammelburg-a (okrog 1000 po številu). Ker je mnogo od njih bilo članov tamkajšnje napredne gledališke grupe »Bohem«, so se nam seveda takoj priključili.

Kot dokaz, da nismo bili zmedeni zaradi izločitve naših tovarišev, je na eni od sej unavnega odbora »Umetniške grupe« bilo sklenjeno, da se začne graditi nov oder in obnovi dvorana. Ves potreben material je bil tajno prinešen v taborišče. Plačilno sredstvo: cigarete, kava.

Istočasno je tudi reakcija pričela graditi svoje novo gledališče. Imenovala ga je »Rodna gruda«. Skozi vse njihove programe je bila jasno opazna »težnja za starim«.

Cilj Umetniške grupe je bil medtem prikazati taboriščni javnosti novo družbo, prikazati borbo naših narodov z okupatorjem ter predstaviti sovjetskega človeka, njegovo življenje, borbo, umetnost, take kot so, razbiti famo, ki jo je ustvarila 20 letna kontra-propaganda ter odkriti stvarnost, katero so bivši jugoslovanski režimi

tako boječe prikrivali. Postavljeni cilj je bil dosežen in naloga 100 odstotno izvršena. Umetniška grupa je bila ljubimec taborišča, ona je bila tista, ki je dvigala moralo, prebujala ljudi ter jim kazala edino pravilno pot, pot, po kateri je šla tudi domovina.

Programi so bili različni, glasbeni in dramski, vsi pa so bili poučni, aktualni. Dela posameznih avtorjev, ki jih v bivši Jugoslaviji ne bi bilo mogoče nikdar prikazati ali pa bi bil zaradi cenzure tekst skrčen ter črtan, so se na našem odru izvajala v celoti. Vsiljuje se vprašanje: biti v žici ter izvajati dela, ki so direktno usmerjena proti fašističnemu režimu? Odgovor je enostaven: totalno neznanje in nepoučenost nemške taboriščne komande. Večkrat se je primerilo, da so nam prepovedali nadaljnja izvajanja šele po par predstavah, kar je bilo zopet delo taboriščne reakcije, ki je hitela razložiti Nemcem pomen ter značaj dela.

Eno izmed vpriporjenih del je bila poleg Nušičeve komedije »Pokojnik« tudi S. Petrovičeva drama: »Kosta Šljuka«, ki se godi neposredno po prvi svetovni vojni v Banatu. Kosta Šljuka, siromaken bajtar, se vrača iz vojne. Njegovo bajto je med vojno prevzel njegov kum Španović, bogataš v vasi, pokvarjen grabežljivec, brez ozirov celo proti lastnemu kumu Kosti. Bajte mu noče vrniti, še celo za denar ga terja. Kosta ga prosi, skuša prepričati, toda brez uspeha. Zato se napoti iskat svojo pravico k tedanji oblasti. Gre k advokatu, sreskemu načelniku, povsod je naletel na zasmeh, a kaj šele, da bi našel svojo pravico. Medtem napade eden od njegovih znancev v pol pijanem stanju ponoči gazdo Španovića. Osumljen je Kosta, katerega zapro, na obravnavi pa je obsojen na dve leti ječe. Močan je govor Kostinega branilca, dokaz, da so tudi med tedanjo inteligenco bili še pošteni ljudje, in pa nasprotje temu govor Španovičevega advokata, očitnega sluge kapitala. Rok kazni izteče. Kosta si bo zdaj sam našel pravico. Pred cerkvijo počaka s sekiro svojega kuma, ga ubije, ter vzklikne: »Zdaj sem zopet svoboden, velik in močan, Kosta Šliuka!«

Delo je doživelo veliko zanimanje taboriščne javnosti ali po par predstavah je bilo nadaljnje izvajanje prepovedano.

Kako smo delali in s čim je razpolagala »Umetniška grupa«? Kulise so bile tudi sedaj deloma iz kartona, največ iz papirja, kar pa nas ni prav nič motilo, samo zahtevalo je večjo pazljivost ob menjavanju scene. Kulise so bile vedno perfektno izslikane, delali so jih akademski slikarji in odlični slikarji amaterji.

Vsi rekviziti so bili pravtako bodisi iz lesa, kartona, papirja ali pa iz pločevine, pridobljene iz konzervnih doz.

Električna razsvetljava je bila zdaj znatno bogatejša kot na starem odru in možnost kombinacij svetlobnih efektov znatno večja. Sredstva: Vodni upori za regulacijo svetlobne intenzitete žarnic, enostavno izdelani reflektorji manjšega in večjega formata ter celofan ali krep papir v barvah. Na odru smo razpolagali s sledečimi svetlobnimi telesi: sprednja rampa, zadnja zgornja in spodnja rampa za razsvetljevanje horizonta, štirje reflektorji na portalnem mostu, dva stranska reflektorja ter mali reflektorji za osvetljevanje posameznih kulis. Vsa manipulacija se je vršila s stikalne deske iz male kabine.

Kostimi so bili napravljeni iz žakljevine, papirja, a nekateri iz platna. Prebarvani so bili videti v razsvetljavi zelo podobni originalnim.

Šminka je bila originalna, dobljena od Y. M. C. A. t. j. od Mednarodne organizacije krščanskih mladih ljudi, ali pa Mednarodnega Rdečega Križa v Ženevi.

Umetniška grupa je imela še veliki orkester s približno 40 člani, jazz- orkester s 16 člani, narodni orkester in na razne pevske zборе.

Usoda Umetniške grupe ter pravtako ostalega kulturnega življenja v taborišču je bila zapečatena 6. decembra 1944. Po nesrečnem naključju je bilo tega dne taborišče bombardirano, bilo je veliko človeških žrtev in materialne škode. Ta dan je zgorela tudi dvorana Umetniške grupe. Po tem dogodku je v taborišču zopet nastopilo čudno psihično stanje apatičnosti, nastopila je zopet lakota, katera je trajala do osvobojenja.

Drago Zupan.

VPRASHANJA SLOVENSKEGA ODRA

PREŠEREN IN POPOTNIK IZ STOLPA V GDANSK

Ko je Prešeren v prvi polovici januarja 1832 prišel v Celovec, da bi se v miru pripravil za odvetniško izkušnjo pri tamkajšnjem apelacijskem sodišču, se je razvilo med njim in prijateljem Čopom dokaj živahno dopisovanje. V prvem Prešernovem celovškem pismu z dne 5. II., ki je odgovor na neohranjeni Čopov dopis z dne 30. I., beremo takoj v začetku tale stavek: »O mojem popotovanju iz Ljubljane v Celovec bi komaj Kotzebuejev popotnik iz Stolpa v Gdansk vedel kaj povedati; prav ničesar nisem našel, o čemer bi se dalo pisati komu, ki je to pot sam že večkrat napravil.« (Kidrič, Prešeren I, 276).

Ta popotnik iz Stolpa v Gdansk je španski snubec z imenom Kreuzqueer, ki nastopa v Kotzebuevi burki Paževe zvijače (Pagenstreich, 1804); kjer se mu le ponudi priložnost, začenja: »Ko sem popotoval iz Stolpa v Gdansk...« To popotovanje iz Stolpa, mesta na Pomorjanskem zahodno od Gdanska, je smešni Kreuzqueer celo popisal v obsežnem dnevniku in bi ga bil rad dal natisniti. Čop je v svojem (danes neohranjenem) dopisu gotovo vprašal prijatelja, kako je kaj popotoval. In kakor je Prešeren v teh pismih odkril Čopu bore malo o svojem zasebnem življenju (kako stanuje, kako se hrani, kako študira ipd.), zato pa osredotočil vse misli na skupno zanimanje obeh prijateljev, t. j. na kulturna vprašanja, tako tudi ni vedel kaj povedati o svoji poti po zimski pokrajini, posebno ker jo je Čop dobro poznal. Pa se je spomnil zabavnega Kreuzqueera, ki je iz kratke poti napravil tako reč in ki sta se mu s Čopom smejala v ljubljanskem gledališču.

V Ljubljani so namreč to igro igrali 22. oktobra 1829, kakor priča Theater-Journal za tisto leto. (Tak Theater-Journal v obliki drobne knjižice, koledarčku podobne, je na koncu sezone izdajal šepetalec ali kak drug gledališki uslužbenec; vseboval je kako pesem, seznam gledališkega osebja in igre tiste sezone. Za leto 1829. ga je izdal šepetalec Karl Ferd. d'Ollbrich.) Paževe zvijače so v Ljubljani igrali tudi kasneje, n. pr. 1834 (gl. Laib. Zeitung 13. II. 1834). Sploh so Kotzebuja, tega tako plodovitega, a plehkega avtorja, v tisti dobi pogosto uprizarjali; tako so od septembra do decembra 1828 lahko gledali Ljubljanci kar deset različnih Kotzebuevih dram (Theater-Journal 1828) in 1833 so s časopisnim oglasom ponujali njegove gledališke igre v praški izdaji (1817—1824) v šestdesetih zvezkih (Intelligenz-Blatt 23. V. 1833).

Dr. M. Rupel.

Lastnik in izdajatelj: Uprava Slov. nar. gledališča. Predstavniki: Oton Zupančič.
Urednik: Vladimir Bartol. — Tiskarna Makso Hrovatin, vsi v Ljubljani.